

Ahmet Caferođlu

AHMET MİTHAT EFENDİ VE TÜRKÇEMİZ

Geçenlerde yüzüncü doğum yılını sevgi ile kutladığımız Ahmet Mithat Efendi, dilimizin düzenlenmesi ve sadeleşmesi yolunda çalışan Türk aydınlarının başında gelenlerdendir. Bütün hayatınca geniş halk kütesinin muhtaç olduğu mevzulara dair yüzlerce makale ve eser yazarak, akıcı üslûbu ile halkı okumağa alıştırmış ve, bu sayede, aynı zamanda, herkesin anlayabileceği sade türkçenin temelini atmağa muvaffak olmuştur. Bu maksatla bir taraftan sade dille geniş halka hitap ederken, diğer taraftan dilimizde yapılması gereken ıslahatın sebepsiz olmadığını bir çok tanıklarla ortaya atmaktan çekinmemiştir.

Bununla beraber, Ahmet Mithat Efendi'yi, hazırlıklı ve bu alanda yetişmiş bir dilci olarak kabul etmek doğru değildir. O daha fazla, bizde filoloji bilgisinin ve araştırmalarının pek geç gelişmeğe başlamasına rağmen, nüve halinde bazı teşebbüslere yol açmağa çalışmış ve bununla bu bilginin bizde de yer almasına gayret etmiştir. Bilhassa Tanzimat'la başlayan fikir yenilikleri, devletin iç mekanizması kadar, fikir hayatımızın da yenileşmesine ve gençleşmesine hız vermiştir. Çağın ileri gelen aydınlarından ve millet hâdimlerinden Şinasi, Ziya Paşa, Namık Kemal ve Ahmet Vefik Paşa gibileri, bilhassa, dilimizin düzenlenmesi ve sadeleşmesi üzerinde epeyce fikir yürütmüş, bu alanda daha semereli çalışabilecek yeni aydınlar yetiştirmeğe çalışmışlardır. Ahmet Mithat Efendi bu cereyanın doğurduğu ilk dil savaşçılarından biridir. Şu farkla, ki o kendisinden önce meydana atılan, fakat fikir ve düşüncelerini bir türlü hayat alanına geçiremeyen seleflerine nisbetle, daha hazırlıklı olarak işe girişmiş ve ilk hamlede akıcı üslûbu ile bir çok yabancı kelimeleri dilimizden atarak yerine halkın alıştığı kelimeleri getirmeğe muvaffak olmuştur. Üstelik üslûbundaki fazlalıkları atarak, Osmanlı aydınlarının dilini, bazılarının dedikleri gibi, meddahlarınkine yaklaştırmıştır. Ahmet Mithat Efendi'nin bizzat kendisinin kullandığı dili bir tarafa bırakıp da dilimizin ıslahı hakkında yayınladığı fikirler üzerinde duracak olursak, görürüz, ki onun vaktiyle giriştiği dil davası, bizim bugün üzerinde

durduğumuz dil davasının aşağı yukarı aynıdır. Şu bir farkla, ki o çağdaki dilimiz, ne bugünkü kadar sadelik merhalesini geçirmiş ne de gelenekli dil kuralları çevresini aşarak, gelişme imkânı bulabilmiştir. Bilakis o zamanki dilimiz Ahmet Mithat Efendi' nin de dediği gibi,

„Gele gele Osmanlı kitâbeti o dereceyi bulmuştur, ki kaleme alınan bir şeyi ne Arap ne Acem ve ne de Türk anlamayarak bu lisan yalnız bir kaç zat arasında tedavül eder bir lisân-ı hususî haline gelmiş ve azlığın çokluğa tâbi olması darb-ı mesel hükmünden iken, bu azlık çokluğu kendisine tâbi etmek davasına düşerek nihayet milleti âdetâ lisansız bırakmıştır.“¹

Bu da kâfi gelmiyormuş gibi, üstelik Türk dili unutulmuş kaybolduktan sonra, yerine millî ruha yabancı ve Osmanlı lisanı adından başka bir ad kabul etmeyen bir lisan öğrenilmiştir, ki bu osmanlıca «osmanlıca» olduğuna Ahmet Mithat Efendi de bir türlü kani olamayarak fikirlerini açıklamaktan kendisini alamamıştır.

„Gayeti yukarıda dahi denildiği veçhile milletimizin ana lisanı bulunan türkçeyi kaybederek onun yerine «Osmanlı lisanı» isminden başka hiç bir isim kabul etmeyecek olan bir öğrenmiştir“²

Fakat dil bakımından oldukça yüksek bir kültüre, fikirce ise, millî bir ülküye bağlı bulunan Mithat Efendi dilsiz bir millet olamayacağını

„Fakat bir milletin lisansız kalması mümkün mutasavver değildir“

cümlesi ile kesin olarak söyledikten sonra, yabancı kapılarını çalarak „lafızca kavâidçe sadaka-i marifetlerini.“³ dilenmektense, kendi dilimiz bünyesi ve çevresinde olmak üzere dilimizin ıslahını talep etmektedir.

„Vasefa, ki biz şimdiki halde bir lisan dilencisiyiz. Kâh Araplar-kâh Acemlerin ve hele şimdi de Frenklerin kapılarını çalacak lafızca kavâidçe sadaka-i mârifetini dileniyoruz. İşte bu dilencilik rezaletinden kurtulmak için, kendi lisanımızın ıslahını yine kendi lisanımız dahilinde aramağı istida ediyoruz.“⁴

¹ Dağarcık, I, İstanbul, 1288, s. 20—21.

² Ayn. esr.

³ Tercüman-ı Hakikat, 1299, nr. 1130.

⁴ Terc. Hak., 1299, nr. 1120.

Ahmet Mithat Efendi'nin milli bünyemize uygun olarak aradığı ideal dil ahalinin ana dili olabilecek halkın anlayabileceği bir osmanlıcadır, ki telif ve tercümeler bu dilde yapılacak, her kes istediği san'atı bu dilde okuyacaktır:

„Biz diyoruz, ki: lisanımızın ıslahını ikmal edelim de halkımızı bir çok zamanlar arapça, bir çok zamanlar da farsça ile uğraşma ktankurtaralım. Bunları üdeba sınıfına bırakalım. Erbab-ı ihtisâstan olanlar bunları öğrensinler. Fakat ahalinin ana lisanı olan bir osmanlıcası bulunsun; fakat o lisan şimdiki gibi osmanlıcadan başka bir şey olmasın. Halkın anlayacağı bir osmanlıca olsun da telif ve tercümeler meydan alsın. Her kes istediği san'atı kendi lisanı ile okusun öğrensin.“¹

Fakat tasavvur edilen ve tasarlanan bu osmanlıcanın vücuda getirilebilmesi için başlıca şu nokta üzerinde durulması gerekmektedir:

1. Dilimizin ıslahı, yani yabancı unsurlardan arıklanması.
2. Yeni ve sade türkçemiz için bir gramer yapılması.
3. Kamus ıslahatı ve ayrıca yeni bir lûgatin tertibi.

Muarızlarına karşı böyle bir dil ıslahatı isteyen Mithat Efendi, davasında körü körüne taklitçilik hatasına düşmekten kendisini korumağa çalışmıştır ve her hangi bir taassuba mahal vermeden yapılacak işlerde, şayet Frenkleri taklit etmek gerekirse, ancak kendi ihtiyaçlarımıza göre taklit etmeği onlara hatırlatmağı da unutmamıştır. Nitekim o, vaktiyle Anadolu Türklerinin Orta Asya' dan geldikleri zaman, kendileri ile beraber öz bir türkçeyi getirdikleri halde, zamanla, dilimizin saflığını, sırf Arap ve Fars dili taklitçiliği yüzünden, muhafaza edemedikleri gibi, devrindeki Fransız dili taklitçiliğinden doğan karışıklığı da takbih etmektedir. Muarızları ise, Ahmet Mithat Efendi'nin bu milliyetçi fikirlerini, tersine yorarak, onu, dilimizin değiştirilmesini istemekle ve arapça, farsça kelimeleri atarak, yerine fransızca kelimeler koymağı tercih etmekle şeklinde ittihama kalkışmışlardır. Fakat Mithat Efendi

„Muradımız lisan-ı efrençiyi red ve takbih demek olmayıp mücerred kendi lisanımızı muhafaza niyetinde bulunmaktır. Biz elsine-i muhtelif taliminin bir dereceye kadar lüzumuna bile kailiz; lâkin kendi lisanımızın mahvına kail değiliz.“²

¹ Terc. Hak., 1299, nr. 1115.

² Dağarcık, 1298.

gibi kesin ve mantıklı bir karşılıkla, onları susturmağa muvaffak olmuştur.

Dünyada hiç bir dilin karışık olmadığını iyice bilen Mithat Efendi kendi ana dilindeki, başta arapça ve farsça unsurlar ve gramer şekilleri olduğu halde, yabancı unsurların bulunuşuna, o kadar da muarız değildir. Elverir, ki bu unsurlar asıl ödünç almış olan dili, osmanlıcada olduğu gibi, anlaşılabilir bir hale getirmemiş olsun ve bu yolla, Mithat Efendi'nin dediği gibi, dilin bünyesine, büyük bir fesadın tohumu ekilmemiş bulunsun. Mithat Efendi osmanlıcanın bu fesat tohumundan fazlası ile mutazzır olduğu kanaatindedir. Ana dilinin kurtuluşu, ona göre, her şeyden önce yabancı, yani Fars ve Arap unsurlarından arıklanmasına bağlıdır. Çünkü Orta Asya'dan gelmiş olan Osmanlılar, kendi dillerinin terekkiyatını asla türkçe çevresinde aramamışlardır; aksine olarak, İran ve Arabistan'dan celbe mecbur oldukları edipler, dilimiz için alınması lâzım gördükleri şeyleri, türkçeleştirmek şöyle dursun, türkçeyi „araplaştırmış veya farslaştırmışlardır.“¹ Bu yüzden Mithat Efendi, dilimizin sadeleşmesini kökünden halletmek maksadı ile esas mücadelenin, osmanlıcada mebzulen ve lüzumsuz yere kökleşen yabancı kelimelerle gramer kurallarına karşı açılmasını istemekte ve çıkarılıp atılan yabancı kelimeler ve kurallar yerine türkçesinin konulmasını talep etmektedir; yoksa dilimiz bu hali ile devam edecek olursa,

„ . . . biz lisanımızda olan elfâz-ı arabiyeyi kullanabilmek için, bütûn Arap lisanını öğrenmeğe ve kezalik diğer lisanları dahi birer birer tahsil etmeğe mecbur olacak isek, müddet-i ömrümüzü yalnız lisan tahsiline hasretsek bile, yine muvaffak olmayacağımız derkârdır.“²

Islahat davasında Mithat Efendi'yi en çok yıldırان dilimizdeki yabancı gramer kurallarıdır. Kendisi dünyada hiç bir dilin yabancı kelime almadan edebî bir değer alamıyacağını kesin olarak bildiği halde, kendi ana dili osmanlıcadan başka, dünyada diğer hiç bir dilin yabancı dil gramer kurallarına yer verdiğini bilmiyor. İlk yapılacak olan ıslahata, bu yoldan başlanması lâzım geleceğini ileri sürerek şöyle bir lisan vücuda getirmesini tavsiye ediyor:

„Bizim tavsiye ettiğimiz lisana gelince, burada tafsili baş ağrısı getireceği cihetle, sözü uzatmamak için, şu kadar diyelim, ki arabî sarfından masdar, ism-i fail, ism-i mef'ul, ism-i zaman ve yahut mekân, mübalaga ile ism-i fâil, ism-i mensub ve ism-i

¹ Dağarcık, 1288.

² Dağarcık, 1288, 1. cüz, s. 20 - 25.

tafdilin yalnız birer müfret müzekker sigaları ile altı sülâsiyi bir itibar ederek bir sülâsi-i mücerret ve sülâsi-i mezdünfih'ten ef'al, tef'il. melâ'ile, ifti'al, infi'al, tef'il ve istif'al ve bir de rubai-i mücerred babı ve bunların ise, yalnız masdar ile ism-i fâil ve ism-i mef'ul sigalara kifayet eder ve mutell olan kelimeler aslından ne imiş diye araştırılmak lâzım gelmeyüp anlar Fransızların gayr-ı kıyasî fiilleri gibi hâli üzere kabul olunurlar. Nahivden, yukarıda beyan ettiğimiz veçhile, sıfat, mevsuf ve müzaf, müzafünileyh ve sâireleri terkedildikten sonra, bize lâzımlı hiç bir şey kalmaz; yalnız türkçe için bir nahve ihtiyaç kalır. Bundan sonra kendimiz için bir de mantık tanzim edebiliriz.¹

Bu yolda bir ıslahat yapıldıktan sonra, Ahmet Mithat Efendi'ye göre, vücuda getirilmesi gerekecek olan şey, yeni ve sade dilimiz için yeni bir gramerin hazırlanmasıdır. Ona göre, o zamana yani Ahmet Mithat Efendi devrine kadar, istenilen bir türkçe gramerinin yapılmamasına başlıca sebep, arapçanın sarf ve nahvi üzerine yüzlerce eser yazılmış olmasıdır. Mithat Efendi bu husustaki fikirlerini şöyle aydınlatmaktadır:

„Nice senelerden beri lisanımız için, sair lisanlarda olduğu gibi, bir gramer yapılması arzu edilir. Fakat bir türlü yapılmıyor. Çünkü yalnız arabînin sarf ve nahvi üzerine kitaphaneler dolusu kitap yazılmış. Lisan şimdiki halinde kalacak olur ise, bunlar ne kadar ayıklanacak ne kadar kısaltacak olsa, farisi ve Türk kaideleri dahi zammolunduğu halde, bizim için iki bin beş yüz sahifelik bir gramer yapmak lâzım gelecek; hele mantık, meani, bedi, beyan hep arabî olarak okunacak olur ve قرب قهر حرب اهر ağır midir, hafif midir diye uğraşır isek, hak imdat eyleye.“²

Bu mesele dolayısı ile çıkan itirazlara, karşılık vermek zorunda kalan Mithat Efendi, Türkler için düşündüğü ana Osmanlı dilinde halka Arap kuralları ile söz söylenmesinden bir faide olmadığını, mantiki delillerle, isbata çalışmakta ve sarf, nahiv, belagat ve lûgat üzerinde nasıl bir ıslahat yapılması gerekeceğini şöyle anlatmaktadır:

¹ Dağarcık, 1288, 1. cüz, s. 20 — 25.

² Dağarcık, 1. cüz, s. 20 — 25.

„Eğer ana lisanı osmanlı lisanı olan bir halka sırf kavaid-i arabiye üzre söz söylemek mecburiyeti ise, biz buna mukteyay-ı hal diyemiyoruz.“¹

Hele arapçanın lisanımızı lisan şekline soktuğunu, kendi lisanımızı bilmemiz için, mutlaka onu öğrenmemiz lâzım geldiğini iddia eden İbrahim Efendi'ye karşı köpüren Mithat Efendi

„Belâgat kelimatın fesahatlerine riayetle hasıl olur buyuruluyor. Bizim için kelimat-ı fasihe hangileridir? Şöhreti âdeta doğrucu koyabilmekten âciz kalacağımız kelimat-ı arabiye mi? İşte biz evvelbeevvel bizim için fasihtir, yani osmanlıcadır denilecek olan kelimelerin bir mâcnuada cemini istemiş idik, lûgat kitabının kavaid kitabı olmadığını biliyoruz, lâkin kavaidimiz dahi kelimat-ı fasihe üzerine müktesebi olmak lâzım gelir ise, o kelimatın tayinleri iktiza eder“

şeklinde itirazlarda bulunmuş ye arapçasız, acemcesiz osmanlıcanın mütenafir ve kaba bir dil olacağını söyleyen aynı İbrahim Efendi'ye karşı makul örnekler getirerek kendi davasını sağlamlaştırmaya çalışmıştır:

„Biz diyoruz, ki lisanımıza bir kamus yaparak arapçayı bugünkü ihtiyacımız ne nisbette ise, tayin buyurular ondan sonra sarf, nahiv, beleğat mertebelerine varılsın. Her şeyden evvel kendi lisanını öğrenmeğe muhtaç olan evlad-ı milletin faydasına bu yolda hizmet bekleriz.“²

Ahmet Mithat Efendi'nin dilimizin kuralları ıslahatına olan bağlılığını, Ahmet Cevdet Paşa'nın *Kavaid-i osmaniye* adı ile yazdığı gramer hakkında ileri sürdüğü fikirler de göstermektedir. O bu eserin noksanlığına inanarak:

„Kavaid-i osmaniye noksandır. Cevdet Paşa buna gücenmesinler terakkiperver iseler, ıslah ve ikmâline himmet buyursunlar.“³

şeklinde içten gelen bir daygu ile Cevdet Paşa'ya ihtarda bulunmaktan kendisini alamamıştır.

¹ Terc. Hak. nr. 1120.

² Ahmet Mithat, *Belâgat-ı osmaniye menazırasından husule gelen netayıç*, Terc. Hak., 1299, nr. 1110.

³ Terc. Hak., 1299, nr. 1311.

Ahmet Mithat Efendi' nin bizzat makalelerine dayanarak dilimizin sadeleşmesi hakkındaki fikirlerine dokunurken, açık söylemek lâzım gelir, ki o bu alanda çifte hizmet görmüştür. Bir taraftan dilimizin sadeleşmesi için, kendinden önce, bir türlü fikir halinden fiil haline getirilemeyen düşünceleri devrinin geniş aydınlarının dikkat nazarına koymuş, bir taraftan da samimiyetle bağlandığı sade dil tezini, bizzat kendi kalem ile yaşatmağa çalışmıştır. Dil sâdeliği hakkında makalelerinde ileri sürdüğü fikirlerinde, bâzı yanlışlara düşmesine ve dil bilgisi alanındaki bâriz hazırlıksızlıklarına rağmen, Ahmet Mithat Efendi' nin, bu yoldaki varlıklı hizmeti, hiç bir vakit unutulmayacaktır. Gerek kendirden önce, gerek bizzat kendisi tarafından bu yolda ileri sürülen fikirlerin, şuurlu bir şekilde gerçekleştirilmesine çalışılması ve bunun gerçekleşmesi için büyük bir işe girişmesi, Ahmet Mithat Efendi' nin, diğer hizmetleri unutulsa dahi, asla onu milli kültür tarihimizden ayıramayacaktır. O, bütün samimiyeti ile bu milli ülkeye bağlı kalmış ve, hiç bir zorluğa boyun eğmeyerek ölünceye kadar:

„İnsan dilsiz olmaz. Milletimizin terakkisini ister isek, her ferdin bülbül gibi şakıması için kendilerine kolaylık göstermeliyiz“

diye haykırmaktan kendisini alamamıştır.